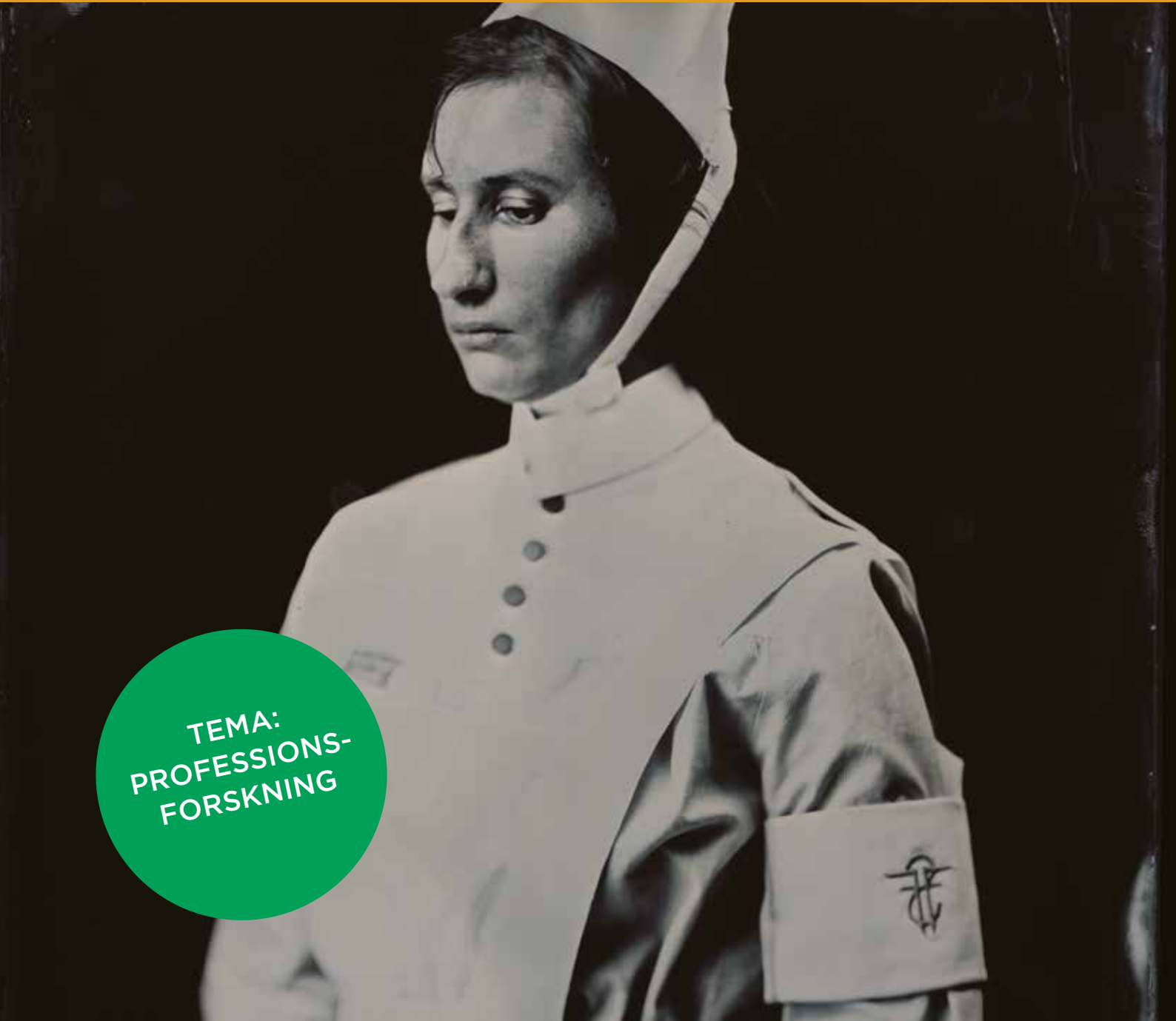

NIO – FEM

TIDSKRIFT OM ARBETSLIV & PROFESSION

TEMA:
PROFESSIONS-
FORSKNING

INTERVJU MED ANNA GÖTLIND/PROFESSIONER OCH PROFESSIONSFORSKNING
BARNMORSKORNA – STATENS TJÄNARINNOR/PSYKOLOGIN SOM VETENSKAP

Innehåll

Nr 1 2018

- 5 **Ledare** Av: Leif Jacobsson
- 6 **Intervju med Anna Götling** Av: Leif Jacobsson
- 10 **Psykologin som vetenskap** Av: Per Magnus Johansson
- 14 **Kropp & kläder** Av: Leif Jacobsson
- 20 **En kur för sjukvården** Av: Elin K Funck
- 24 **Professioner och professionsforskning** Av: Lennart Svensson
- 30 **Bildsidor**
- 34 **Lärare och officer – lika som bär?** Av: Margaret Nilsson Lindström
- 36 **Barnmorskorna – statens tjänarinnor** Av: Ulrika Lagerlöf Nilsson
- 40 **Recensioner** Av: Leif Jacobsson
- 42 **Sista sidan**

Skribenter i Nio-Fem Nr 1 2018

Per Magnus Johansson/Leif Jacobsson/ Elin Funck/Margareta Nilsson Lindström/Lennart Svensson/Ulrika Lagerlöf Nilsson/Gustav Holmberg

Omslagsbild: Uniform för ålderdomshemsföreståndare (arbetsdräkt) från TAM-Arkivs föremåls-samling. Nytaget våtplåtsfotografi av Aron Mattson. Modell Valerie Aleström.

NIO-FEM

TIDSKRIFT OM ARBETSLIV & PROFESSION

Ansvarig utgivare

Per Dahl

per.dahl@tam-arkiv.se

Redaktör

Leif Jacobsson

leif.jacobsson@tam-arkiv.se

Bildredaktör

Andreas Lindahl

andreas.lindahl@tam-arkiv.se

Layout

Karin Didring

mejlattill@didring.se

Grafisk form

Melissa Rydquist

Illustratörer

Maria Jonsson, Ulf Lundkvist med flera

Omslag

Uniform för ålderdomshemsföreståndare (arbetsdräkt) från TAM-Arkivs föremålssamling. Våtplatsfotografi av Aron Mattsson.

Tryck

Östertälje tryckeri

ISSN 2001-9688

Nio - Fem är en tidskrift som ges ut av TAM-Arkiv och som tidigare hette *TAM-Revy*.

Tidskriften innehåller artiklar om tjänstemanna- och akademikerrörelsernas historia och nutid, olika yrkesgrupper och arbetslivets förändring, rapporter och forskning, aktuellt på TAM-Arkiv och lyfter fram källmaterial ur arkiven.

Tidskriften utkommer 2-3 ggr/år.

TAM-ARKIVS MEDLEMMAR

Akademikerförbundet SSR

Civilekonomerna

DIK

Fackförbundet ST

Finansförbundet

FTF - Facket för försäkring och finans

Förbundet Sveriges Arbetsterapeuter (FSA)

Förbundet Folkhögskollärarna

PTK förhandlings- och samverkansrådet

Försvarsförbundet

Journalistförbundet

Kyrkans Akademikerförbund (KyrkA)

Läkarförbundet

Lärarförbundet

Lärarnas Riksförbund (LR)

Naturvetarna

Nordic Financial Union (NFU)

Offentliganställdas Förhandlingsråd (OFR)

Polisförbundet

Saco-förbundet Trafik och Järnväg

Sjöbefälsföreningen Offentliganställda (SBFO)

Skogs- och Lantbrukstjänstemannaförbundet (SLF)

SRAT (inklusive lotsförbundet)

Svenska Läkaresällskapet

Sveriges akademikers centralorganisation (Saco)

Sveriges Ingenjörer

Sveriges Psykologförbund

Sveriges Skolledarförbund

Sveriges Tandläkarförbund

Sveriges universitetslärare och forskare (SULF)

Teaterförbundet (TF)

Tjänstemännens Centralorganisation (TCO)

Tull-Kust

Unionen

Vision

Vårdförbundet

Yrkesföreningen Miljö och Hälsa (YMH)

Forskning om professioner

Farfar var instrumentmakare. Min far blev den förste i sin familj som fick akademisk utbildning – han blev statistiker (fastän farfar, enligt uppgift, hade föredragit ingenjör). Sedan dess har också de flesta av mina kvinnliga släktingar blivit utexaminerade från något universitet eller liknande. Denna släkthistoria sammanfaller nog med många andras. Eller hur? Samhället har blivit alltmer professionaliserat.

Detta nummer av Nio-Fem handlar om professioner och om forskning om professioner. Det rör sig om ett växande akademiskt forskningsområde. Här har TAM-Arkiv ett rikt arkivmaterial att bidra med. Det är något som poängteras inledningsvis i intervjun med Gerda Höjer-pristagaren, historieforskaren Anna Götling. Anna berättar också om sin forskning om både sjuksköterskeyrket och om Svensk Sjuksköterskeförenings legendariska ordförande – Gerda Höjer.

Redan på 1930-talet kunde forskare iaktta hur de västerländska samhällena blev allt mer professionaliserade. Ett startskott för forskningen blev boken ”The Professions” som utkom 1933. Det är främst sociologer som bedrivit professionsforskning så här långt. Men kunskapsområdet inkluderar även andra ämnen. I detta nummer ges inblickar i några enskilda professioner och deras historia. Bidragsgivarna är i dessa fall historiker eller idéhistoriker. I andra fall görs jämförelser mellan professioner och en överblick av själva ämnesområdet professionsforskning. I dessa fall handlar det om sociologer och en docent i företagsekonomi. Allt speglar professionsforskningens mångfald.

Bör psykologiämnet hänföras till naturvetenskaperna eller till humaniora? Docenten i idé- och lärdoms historia Per Magnus Johansson beskriver i en artikel diskussionerna inom psykologiprofessionen. Elin K. Funck – docent i företagsekonomi – berättar sedan om vad s.k. ”organisationsprofessionalism” är för något. Lärare och officer – två så olika professioner har väl inte mycket gemensamt?

Men i sin artikel visar Margareta Nilsson Lindström, lektor i sociologi, att dessa två yrkesområden delar flera egenskaper som är viktiga för deras status som professioner. Professor emeritus Lennart Svensson redogör sedan i en längre artikel för professioner och professionsforskning i ett större sammanhang.

Sedan är vi åter tillbaka i historia och idéhistoria. Ulrika Lagerlöf Nilsson, fil.dr. i historia ger en inblick i hur det moderna barnmorskeyrket utvecklades under sent 1800-tal.

I detta nummer har vi också låtit avfotografera ålderdomshemsföreståndardräkter i 1800-talsteknik, s.k. våtplåsteknik. Våra dräkter är visserligen inte fullt så gamla. Men visst gör de sig med den gamla fototekniken?! I anslutning till det har vi också skrivit en text om *Kropp och kläder*, om hur man kan forska om professionsuniformer och få nya insikter genom att fördjupa sig i hur gamla fotografier är arrangerade.

Det finns naturligtvis många andra professioner som finns representerade bland TAM-Arkivs medlemsorganisationer inom Saco och TCO som skulle vara värda att lyfta fram i ett nummer som detta. Jag tänker på professionsgrupper som ingenjörer, journalister, ekonomer och många, många fler. Det finns ju en hel del guldgruv i exempelvis våra samlingar. Men det får anstå till ett annat tillfälle. Tack alla ni som bidragit och gjort detta nummer till en pärla. Trevlig läsning!

LEIF JACOBSSON
Redaktör

PORTRÄTTET

Grattis till Gerda Höjers pris!

Intervju med Professor Anna Götlind

TEXT Leif Jacobsson

Professor Anna Götlind tar emot Gerda Höjers pris ur arkivchef Per Dahls hand i Sjuksköterskornas hus 2017. Foto: Andreas Lindahl.

Snöfall i mars. Stockholms Universitet. Flamsande, glada unga studenter vandrar längs gångarna sida vid sida med forskare med seriös blick. På nionde våningen i D-huset – Historiska institutionen – möter jag två personer. Vem söker du? De ser först allvarliga ut. Jag ler. De ler tillbaka. Den långa korridoren är kritvit och utanför fönstret längst bort faller de vita snöflingorna. Professor Anna Götlind har vänligheten att möta mig. I hennes arbetsrum dignar bokhyllorna av litteratur. Grattis till Gerda Höjers pris! säger jag. Hur känns det?

–Jag är väldigt stolt och glad, säger hon. Och jag tycker att det är fantastiskt roligt att just Gerda Höjer lyfts fram!

Anna har själv forskat om Gerda Höjer som var Svensk Sjuksköterskeförenings ordförande 1945–60. Hon har också fördjupat sig i Svensk Sjuksköterskeförenings

historia. Resultatet blev den fina, populärt hållna boken *Svensk Sjuksköterskeförening 100 år: Bilder av sjuksköterskan*. Anna har följaktligen mycket att berätta om vilken stark och betydelsefull kvinna Gerda Höjer var. Under de viktiga efterkrigsåren då Velfärds-Sverige byggdes upp var hon både fackligt och politiskt engagerad. Anna tycker alltså att TAM-Arkiv har gjort ett gott val när institutionen valt att hedra just Gerda Höjers minne. Höjer var inte endast ordförande i Svensk Sjuksköterskeförening. Hon var också ledamot i TCO-styrelsen som ensam kvinna periodvis och slogs mot herrarna där, berättar Anna. Höjer var alltså en kvinnlig pionjär på många områden.

Vilken bakgrund har Anna själv? Det var nog ingen slump att hon blev en professionell akademisk forskare. Hennes far var professor i hållfasthetslära och hennes mor klassisk arkeolog. Jag frågar hur det var att växa upp med två professionella föräldrar:

–Det var som att vara bagarbarn eller nånting. Det var ingenting märkvärdigt.

PROFESSIONSFORSKNING

Detta nummer av Nio-Fem har professionsforskning som tema. Jag frågar Anna – som tidigare varit TAM-Arkivs forskningsrådsordförande – om hennes syn på institutionens forskningspotential. Självklart finns en potential, konstaterar hon. Eftersom TAM-Arkiv har de professionella organisationerna inom Saco och TCO som medlemmar finns här ett rikt källmaterial. Hon berättar att hon just nu skickat en student till arkivet för att studera en underutforskad tidsperiod i Svensk Sjuksköterskeförenings historia.

Professor

ANNA GÖTLIND till-

delades Gerda Höjers pris 2017.

Juryns motivering var att hon på ett förtjänstfullt sätt lyft fram en

i huvudsak KVINNLIG YRKES-

GRUPPS strävan efter erkännande som professionella och deras kamp

för rättvisa förhållanden. PRISET

UTDELAS av TAM-Arkivs forsk-

ningsråd, och belönar framstående

forskning om tjänstemän och

akademiker.

Ett exempel är när man diskuterat om SJUKSKÖTERSKEKÅREN i termer av en halv- eller semi-profession. Hon menar att det kan finnas en KÖNSDIMENSION här när man uppfattat att ett utpräglat kvinnoyrke inte skulle kunna vara en "riktig" profession.

Anna har också varit förbundsordförande för Saco-förbundet SULF (Sveriges universitetslärare och forskare) 2008 – 2012. Hon understryker att det är ett av de förbund som driver både professionsfrågor och fackliga frågor. Hon tycker att de två frågeställningarna är sammanvävda. Professionsfrågorna handlar också om arbetsvillkor.

Som ordförande för SULF arbetade hon mycket med jämställdhetsfrågor. Det finns en hel del könshierarkier inom universitetsvärlden. Man vill kanske tro att det är annorlunda därför att vi är välutbildade människor, reflekterar hon. Men så är det inte.

Anna tror att det även kan finnas en genusdimension i professionsforskningen. Det har inte alltid varit lika självklart att ett kvinnoyrke betraktas som en profession som ett manligt yrke, menar hon. Ett exempel är när man diskuterat om sjuksköterskekåren i termer av en halv- eller semiprofession. Hon menar att det kan finnas en könsdimension när man uppfattat att ett utpräglat kvinnoyrke inte skulle kunna vara en "riktig" profession. Det finns ju inga

svårigheter att se läkaryrket som en profession, konstaterar hon.

–Men jag skulle vilja säga att sjuksköterskorna uppfyller precis samma krav för att vara en profession som läkarna. Det finns ingen skillnad idag.

Det kan ha skett en attityd-förändring på senare tid.

Men det kan fortfarande vara så att det inte är lika självklart att ett kvinnoyrke betraktas som en profession som ett manligt yrke. Sådana frågor är värda att reflektera över i alla fall, menar hon.

Vi återvänder till

Gerda Höjer. En triumf för

henne var när sjuksköterskelegitimationen blev verklighet 1958. Det var en otroligt viktig del av professionaliseringen när sjuksköterskeyrket blev ett legitimationsyrke. Sådana professioner får kontroll över arbetsmarknaden i och med att de stänger ute de icke-professionella. Under Höjers tid togs det också fram etiska regler för sjuksköterskorna och hon jobbade också på att förbättra utbildningen. Dessa frågor är – tillsammans med tillhörighet till en professionell organisation – en viktig del av ett yrkes professionalisering.

ETT KALL?

Sjuksköterskeyrket har alltså blivit allt mer professionellt. Kan man fortfarande spåra drag av den ursprungliga idén om yrket som ett kall? Jaja. Anna öppnar sin bok om Svensk Sjuksköterskeförening och pekar:

–Det här avsnittet heter *Lever kallet?*

Här diskuterar Anna frågor om kalltankens ursprung och följer den fram till nutid. Hon ser spår av kalltanken hos dagens sjuksköterskor. Hur ska vi se på den idag? Utifrån den här 100-åriga professionaliseringsprocessen? undrar hon. Det finns ju delar av kalltanken som i allra högsta grad är levande. Det som fortfarande är aktuellt handlar om att man vill hjälpa andra människor. Alltså den där oegennyttan som en del av kallet. Samtidigt som man naturligtvis vill ha reglerad arbetstid, vettig lön och vettiga arbetsvillkor. Men drivkraften är inte alltid att just få en bra lön och framgångsrik karriär. Utan det finns också den här drivkraften att faktiskt bistå människor som behöver hjälp. Den var en del i den ursprungliga kalltanken. Och den kan alltså besjäla många sjuksköterskor än idag. Man kan faktiskt förena det här med ett professionellt synsätt. Det ena utesluter inte det andra.

Anna menar att kalltanken är en komponent som kan återfinnas också bland professioner som lärare, läkare och jurister. Överhuvud taget är det en faktor i yrken där man har med människor att göra. Inom sådana professioner finns också den där aspekten att man vill göra gott för andra människor och hjälpa andra människor.

Vad är kalltankens bakgrund? Anna berättar om hur den har sitt historiska ursprung i religionen. Ja, alla de här yrkena jag nyss nämnde har någon slags religiös bakgrund i sig faktiskt, konstaterar hon. Samhället har naturligtvis sekulariserats. Men spår av själva kalltanken som sådan lever alltså ännu. Samtidigt som man är en profession med allt vad det innebär. Speciellt att man kan driva starka krav, reflekterar Anna.

Vi måste avsluta vårt intressanta tankeutbyte för snart kommer nästa person, som också ska ställa frågor till henne. Anna måste ha lite tid emellan. Hon måste hinna förbereda sig

Anna menar att KALLTANKEN är en komponent som kan återfinnas också bland PROFESSIONER som lärare, läkare och jurister.

eftersom det ska handla om ett helt annat ämne. Det är fullt upp hela tiden. Anna berättar att hon har flera bokprojekt som hon arbetar på samtidigt just nu. Och på samma gång ställer hon upp på intervjuer.

–Man har aldrig tråkigt på jobbet!

Det är kyligt ute. Den vita snön faller fortfarande ymnigt utanför fönstret. Seriös stämning i universitetskorridoren. Några forskare samtalar. De böjer sig över en dator. Kanske tolkar vi atmosfären på universitetet olika – Anna och jag. Men vi har vårt ursprung i samma miljö.

Psykologin som vetenskap

Bör psykologin betraktas som en **NATURVETENSKAPLIG** disciplin eller hör ämnet istället hemma inom samhällsvetenskaperna och humaniora? Inom den **PSYKOLOGISKA** professionen har debatten stundtals varit hård. Idéhistorikern **PER MAGNUS JOHANSSON** redogör för diskussionerna om vetenskaplighet inom psykologyrket.

TEXT Per Magnus Johansson

Vetenskapsfilosofiska och vetenskaps-teoretiska diskussioner om psykologins identitet och väsen har förts sedan antik tid. Psykologin var till en början en del av filosofin men även en del av läkarens verksamhet, och därmed tillhörde psykologin också läkarvetenskapen. Ur en synvinkel är det svårt att tänka sig att en människa kan möta en annan människa utan att reflektera över sig själv och den andra människan. Vem är den andre? Vem är jag i förhållande till den andre? Varför tänker och känner jag som jag gör? Varför reagerar den andre som den andre gör? Hur blev jag den jag är? Hur blev den andre som den andre blev? En avgörande utgångspunkt är att den talande människan a priori är den reflekterande människan.

Aristoteles (384–322 f. Kr.) skrev sin text *Om Själen* ungefär 330 år före Kristi födelse. Psykologin blev långt senare, först i slutet av 1800-talet, en självständig vetenskaplig disciplin. Ett viktigt årtal i den processen är 1879, då Wilhelm Wundt (1832–1920) grundade sitt experimentalpsykologiska laboratorium i Leipzig. I Sverige tillhörde den akademiska psykologin initialt pedagogiken och separerades från denna först vid mitten av 1900-talet. Den första professuren i

psykologi instiftades 1948 vid Uppsala universitet. Innan dess fanns en professur, den så kallade Enerothska professuren, som tillkom genom en donation. Den tillsattes 1937 vid dåvarande Stockholms högskola. Under 1950-talet tillsattes professurer i psykologi i Stockholm, Göteborg och Lund. På 1970-talet genomfördes en enhetlig femårig psykologutbildning och 1978 tillkom psykologlegitimationen som utfärdades av Socialstyrelsen. 1982 års studieordning innebar att det skapades en sammanhållen femårig psykologutbildning. Därmed erhöll psykologutbildningen en mer professionell och formaliserad prägel. Idag, senvåren 2018, finns det psykologutbildningar vid tio universitet (i Göteborg, Linköping, Lund, Stockholm, Umeå, Uppsala, Växjö [Linnéuniversitetet], Örebro, Östersund [Mittuniversitetet] och vid Karolinska Institutet).

PSYKOLOGINS VETENSKAPLIGHET

Frågan om psykologins vetenskaplighet har i modern tid diskuterats utifrån olika utgångspunkter. Forskare inom disciplinen har skilt på användningen av kvantitativ respektive kvalitativ metod för att säkerställa psykologisk kunskap. Den förra förknippas med metoder som inkluderar systematiska, statistiska och andra matematiska beräkningar, gärna baserade på större

Judith Beck är en betydelsefull samtida KBT-psykolog. Courtesy of Beck Institute for Cognitive Behavior Therapy www.beckinstitute.org.

HAN TALADE OCH SKREV
FÖRUTOM **TYSKA** OCKSÅ
ENGELSKA, FRANSKA, ITALIENSKA,
SPANSKA OCH **HEBREISKA**, SAMT
LÄSTE GREKISKA OCH **LATIN**.

grupper av individer. Tolkningen av resultat från sådana undersökningsmetoder präglas av strävan efter exakthet och entydighet. Den kvalitativa metoden tar hjälp av strukturerade intervjuer, tolkning av texter och skilda artefakter – såsom teckningar – som kräver ett kvalificerat och ibland osäkert tolkningsarbete. Det har under de senaste decennierna förts en diskussion i frågan om dessa båda kategorier är tillräckliga och om distinktionen mellan det kvantitativa och det kvalitativa möjligen är alltför otydlig och snarare förhindrar än möjliggör förståelse för hur man via forskning kan nå kunskap om

psykologins undersökningsområden och frågeställningar. Inom viss psykologisk forskning ställs stundom stora och breda frågor medan problemen inom andra psykologiska forskningsprojekt är mer avgränsade och definierade. Metoddiskussionerna är alltid relaterade till forskningsuppgiftens karaktär. Det är forskarens uppgift att förstå och problematisera valet av metod i förhållande till den specifika forskningsuppgiften.

I diskussioner om psykologins vetenskaplighet har det sedan ämnet blev akademiskt och självständigt funnits ledande ämnesrepresentanter som velat betona att psykologin i grunden är en naturvetenskaplig disciplin som använder sig av naturvetenskapliga metoder. Andra hävdar att psykologin främst bör föras till samhällsvetenskaperna och humaniora. Psykologins stimulerande utmaning ligger i att den vetenskapliga diskussionen har varit och är livlig, ofta intensiv, och ibland förs den i ett högt tonläge.

Vid dagens psykologiska institutioner finns den tidigare nämnda femåriga psykologutbildningen. Den syftar till att på bred vetenskaplig grund utbilda praktiska psykologer inom olika specialistområden – arbets- och organisationspsykologi, missbrukspsykologi, pedagogisk psykologi, personlighetspsykologi samt klinisk psykologi, psykopatologi och socialpsykologi – där forskning bedrivs.

Motsättningen mellan teoretisk och praktisk psykologi har varit aktuell under ämnets professionaliseringsprocess alltsedan slutet av 1940-talet. Idag tycks dessa två aspekter vara mer kompletterande i förhållande till varandra och de befinner sig i ökad grad av samklang. Vid Sveriges Psykologförbunds kongress 1992 beslutades om att en specialistutbildning – en specialistordning – skulle påbörjas. År 1994 startade ekvivaleringar och utfärdandet av specialistbevis påbörjades; som psykolog kunde man bli specialist i arbets- och organisationspsykologi, klinisk psykologi och pedagogisk psykologi. Idag kan man bli specialist inom följande områden: arbets- och organisationspsykologi, pedagogisk psykologi, psykologisk behandling/psykoterapi, neuropsykologi, klinisk vuxenpsykologi, klinisk barn- och ungdomspsykologi, hälsopsykologi, beroendepsykologi, funktionshindrens psykologi och forensisk psykologi. Det finns således numera möjligheter att bli specialist inom tio ämnesområden.

PSYKOANALYTISK TANKETRADITION

Inom den akademiskt strukturerade psykologutbildningen har den psykoanalytiska tanketraditionen haft en outsiderposition. Under perioder har den fått en plats vid en eller flera psykologiska institutioner. Det så kallade psykodynamiska perspektivet har varit närvarande under flera decennier då psykologstudenterna har tagit sina första stapplande steg som kliniska psykologer. Inte sällan har de unga studenterna varit fyllda av förväntningar och entusiastiskt välkomnat detta moment. I allmänhet råder i skrivande stund en fredlig samexistens inom de flesta psykologutbildningar mellan kognitiv beteendeterapi (KBT) och psykodynamisk terapi (PDT).

Inom forskarutbildningar vid de psykologiska institutionerna har motståndet mot att anta doktorander som varit inspirerade av det psykoanalytiska tankegodset varit kompakt. Några färdigutbildade psykologer med intresse för forskning har därför istället sökt sig till andra universitetsinstitutioner; till pedagogiska, filosofiska, idé- och lärdomshistoriska eller sociologiska institutioner. På dessa institutioner har deras kunskapsörst givits större möjligheter att bli tillfredsställd.

PSYKOANALYTISK TANKETRADITION

En tanketradition inom psykologi och humaniora som utgår från Sigmund Freuds psykoanalytiska teori.

DET PSYKODYNAMISKA PERSPEKTIVET

Ett psykologiskt perspektiv som omfattar flera olika teorier som skiljer sig från varandra, men som har sina rötter i Sigmund Freuds psykoanalys.

KOGNITIV BETEENDETERAPI (KBT)

Ett samlingsnamn för olika former av psykoterapier med utgångspunkt i kognitiv psykologi och inlärningspsykologi.

PSYKODYNAMISK PSYKOTERAPI

En grupp psykologiska behandlingsmetoder som bygger på såväl psykodynamisk och psykoanalytisk teoribildning som modern forskning.

Psykoanalytikerna har i sin tur varit påverkade av denna sammansatta, varierande och inte alltid tydliga situation. I perioder har psykoanalytikerna eftertraktat att bli en del

PSYKOANALYTIKERNA HAR I SIN
TUR VARIT PÅVERKADE AV DENNA
SAMMANSATTA, VARIERANDE OCH
INTE ALLTID TYDLIGA SITUATION.

av den familj som de föreställde sig att de akademiska psykologerna utgjorde. I andra perioder har de inte velat vara förknippade med den forskningsmiljö som har skapats av dessa akademiska psykologer. Sigmund Freud (1856–1939) poängterade vikten av att disciplinen – psykoanalysen – upprättade sin självständighet och inte var beroende av andra discipliner. I hans fall var det viktigt att frigöra psykoanalysen från läkarvetenskapen och medicinen. Freud var övertygad om att det fanns en djup och relevant kunskap om människan att utvinna från de stora filosoferna, de skönlitterära författarna och från den mångfacetterade idéhistorien. Han hade regelbunden kontakt med flera författare, däribland Hermann Hesse, Thomas Mann, Romain Rolland, Arthur Schnitzler, Arnold Zweig och Stefan Zweig.

Freud besatt gedigna kunskaper i språk och hade även stora kvaliteter som stilist. Han talade och skrev förutom tyska också engelska, franska, italienska, spanska och hebreiska, samt läste grekiska och latin. Han fick Goethepriset 1930, bland annat för sin stilistiska förmåga.

Den djupgående betydelse som skilda konstnärer hade för honom omtalade han i många brev. Till dramatikern Arthur Schnitzler skrev han: ”Jag har ofta med förundran frågat mig varifrån Ni kunde hämta den ena hemliga vetenskapen efter den andra som jag skaffat mig genom mödosam utforskning av objektet.”

Per Magnus Johansson, docent i idé- och lärdomshistoria. Universitetslektor vid psykologiska institutionen, Göteborgs universitet.

Kropp & kläder

”Givetvis skulle en sådan **BESTÄMMELSE** medföra **SKYLDIGHET** att bära full dräkt i arbetet”

TEXT Leif Jacobsson, TAM-Arkiv

Så står det i slutet av en skrivelse till styrelsen för Svenska Fattigvårds- och Barnavårdsförbundet från 1936. I brevet för kamratföreningens styrelse fram ett förslag om att utbildade ålderdomshemsföreståndare ska få rätt att bära systertiteln. Att det på slutet betonas att en sådan systertitel skulle medföra en skyldighet att bära yrkesdräkt visar hur viktig den var i föreståndarnas professionssträvanden. De dräktdelar som här fotograferats är uniformer för ålderdomshemsföreståndare utbildade av Svenska Fattigvårds-/Svenska Socialvårdsförbundet. De tillhör TAM-Arkivs samlingar.

Den svarta dräkten var en dräkt som bars vid högtidliga

tillfällen. Den blå dräkten (på nästa sida) var föreståndarnas arbetsdräkt. Kanske är det ingen tillfällighet att dräkten är blå? Det är Jungfru Marias färg och var den färg som användes i en annan av tidens yrkesdräkter – sjuksköterskedräkten. Av arkivhandlingarna framgår det att sjuksköterskeyrket och ålderdomshemsföreståndaryrket var relaterade till varandra. En sjuksköterska kunde utbilda sig vidare och bli ålderdomshemsföreståndare, nämns det i en skrivelse. I sjuksköterskornas fall skulle dräkten signalera yrkets karaktär av kall. Hos sjuksköterskorna uttryckte dräkten den kvinnliga yrkesutövarens *etos* – hennes rent moraliska upphöjdhed.

Vilka är vi? Vilken ställning har vi i samhället? I likhet med skådespelarens mask är människans kläder ett uttryck för en roll i ett slags samhälleligt skådespel. Vår sociala mask syns även när vi är nakna. Ofta skvallrar vår hållning

Hos sjuksköterskorna
UTTRYCKTE
dräkten den kvinnliga
yrkesutövarens ETOS –
hennes RENT moraliska
upphöjdhet.

Uniform för ålderdomshemsföreståndare (högtidsdräkt) från TAM-Arkivs föremålssamling.
Nytaget våtplåtsfotografi av Aron Mattsson. Modell Valerie Aleström.

Uniform för ålderdomshemsföreståndare (arbetsdräkt) från TAM-Arkivs föremålssamling.
Nytaget våtplåtsfotografi av Aron Mattsson. Modell Valerie Aleström.

Fotografen Aron Mattsson har – i detta nummer av Nio-Fem – tagit bilder av två ålderdomshemsföreståndarinnesdräkter som finns i TAM-Arkivs ägo. Aron har fotograferat dem med s.k. våtplåst teknik. Det var en fototeknik som var som mest i bruk mellan 1850-1890. De uniformer som avbildas är dock från ett senare datum. Att fotografera med våtplåst teknik är ett tidskrävande hantverk där varje

bild färdigställs en åt gången. I metoden används glasplåtar eller svartlackerade metallplåtar som täcks av en hinna med kollodion med lösta metallsalter som sedan görs ljuskänsliga genom att doppas i ett bad av silvernitratt. Plåtarna behåller sin ljuskänslighet bara så länge kollodiumhinnan är fuktig vilket medför vissa praktiska begränsningar som har givit tekniken sitt namn.

Under de senaste decennierna har tekniken fått något av en renässans. Många lockas av det hantverksmässiga och historiska i tekniken och vissa moderna fotografer och konstnärer har åter tagit den gamla tekniken i bruk på grund av dess estetiska kvaliteter. Den amerikanska fotografen Sally Mann är förmodligen den mest välkända.

och vårt sätt att röra oss om vårt arbete och vår sociala status.

Med hjälp av kläder och kroppar skapar vi nämligen en egen identitet och tillskriver andra identiteter olika betydelser. I arbetslivet möter vi både fixerade klädstilar som uniformer och klädkoder som förknippas med vissa yrkesgrupper.

Att det skapas en speciell yrkesdräkt är alltså en tydlig och viktig markör i en yrkesgrupps professionaliseringssträvanden. Den är ofta speciellt utformad och har klar betydelse för ett visst yrkesstatus. Olika professioner och deras utövare tenderar att sträva efter att höja sin sociala och ekonomiska ställning. Yrkesgrupper och deras organisationer tenderar att lägga upp en strategi för att förbättra sin status. Att lansera en speciell yrkesdräkt är och har varit en del i denna strävan. Professionell tillhörighet och grad visas ofta i huvudbonader och särskilda tecken. Ett strikt yttre bidrar till respekt.

På TAM-Arkiv finns ett fåtal professionsdräkter bevarade. Men kropp och kläder kan också studeras genom arkivets fotografier och minnesinsamlingar. Dessutom bevarar institutionen dokument som visar vilka fackliga

”FALSKHETEN
har ofta vackra kläder”,
LYDER ett ordspråk
från FÄRÖARNA.

diskussioner som har förts kring uniformer, deras utseende och betydelse. Kropp och kläder har studerats med hjälp av olika teorier och metoder. Inom discipliner som etnologi, historia, konstvetenskap och kulturvetenskap finns en omfattande litteratur om kroppen och vårt yttre hölje – kläderna.

När det handlar om fotografier på yrkesverksamma är det inte bara dräkter som är intressanta utan även kroppars läge (sittande, stående etc.) samt deras hållning och gester. Det händer att personers placering och kroppsspråk i arrangerade situationer eller gruppbilder avslöjar vilka hierarkier som rådde inom kollektivet – eller vilka demokratiska ideal som propagerades.

”Falskheten har ofta vackra kläder”, lyder ett ordspråk från Färöarna. Det kan vara givande att reflektera över vilka situationer och personer som inte fotograferats. Vilka foton har publicerats i exempelvis en facklig tidskrift? Vilka bilder har å andra sidan ratats av redaktionen? Vilka kroppar och kläder är osynliga, nu bortglömda? Våra ålderdomshemsföreståndardräkter kommer i alla fall att bevaras för att även i framtiden kunna beskådas ...

Uniform för ålderdomshemsföreståndare (högtidsdräkt) från TAM-Arkivs föremålssamling.
Nytaget våtplåtsfotografi av Aron Mattsson. Modell Valerie Aleström.

Uniform för ålderdomshemsföreståndare (arbetsdräkt) från TAM-Arkivs föremålssamling.
Nytaget våtplåtsfotografi av Aron Mattsson. Modell Valerie Aleström.

En kur för sj

Hur kommer det sig att **SJUKSKÖTERSKEPROFESSIONEN** på senare tid stärkt sin position gentemot läkarprofessionen? **DOCENT ELIN FUNCK** menar att orsaken är **ÖVERGÅNGEN** till s.k. organisationsprofessionalism inom sjukvården.

TEXT Elin K Funck

B

ilden av sjukvården organiserad som en professionell byråkrati och läkare som en profession med hög grad av autonomi har utmanats av de nyliberala strömmar som gjort sig gällande från 1980-talet och framåt. Som en konsekvens har det medicinska professionella fältet förändrats. I följande text ska jag redogöra för hur fältet utvecklats från klassisk professionalism

till organisationsprofessionalism. Vidare ska jag diskutera konsekvenserna av denna förändring.

UTVECKLINGEN INOM SJUKVÅRDEN

Genom begreppet *organisationsprofessionalism* redogör sociologen Julia Evetts för hur professionellt yrkesutövande idag praktiserats inom ramarna för organisationen som idealform och hur arbetet kontrolleras av ”managers” snarare än professionella. Det fenomen som Evetts beskriver uppmärksammades initialt i Storbritannien. Likafullt kan samma utveckling urskiljas bland medicinskt professionella i Sverige. Jag vill hävda att utvecklingen kan beskrivas i tre steg.

I ett första steg har professionalism framställts som en abnormitet. Den svaga tillväxten i svensk ekonomi under 1980-talet innebar att landstingen hamnade i en alltmer ansträngd ekonomisk situation. Hälso- och sjukvården tvingades in i en hårdhänt ekonomisk realitet. Samtidigt kritiserades sjukvården för att vara stelbent och ineffektiv.

När expansion ersattes med åtstramning blev det legitimt att söka nya former för organisering och styrning. Det blev därmed ohållbart att hålla fast vid den professionella

ukvården

byråkratin som organisationsform. Sakta men säkert växte ett misstroende fram riktat mot sjukvårdsorganisationerna och den lösa kopplingen mellan professionellt utövande och verksamhet som den professionella byråkratin tillät. Det växande misstroendet kan beskrivas som början till slutet för de medicinska professionernas gyllene era. Istället etablerades föreställningen att professionellt yrkesutövande borde praktiseras och kontrolleras inom ramarna för organisationen.

I ett andra steg har länken mellan professionellt yrkesutövande och organisation som idealtyp stärkts genom

Det VÄXANDE misstroendet kan beskrivas som BÖRJAN till SLUTET för de medicinska professionernas gyllene era.

etablering av principer och språkbruk kopplade till organisation snarare än profession. I mångt och mycket handlade förändringen inledningsvis om att kvalitetssäkra hälso- och sjukvården. I diskussionen lyftes fram hur läkarnas vardag

Teckning av Ulf Lundkvist.

Teckning av Ulf Lundkvist.

Genom MANUALER har sjuk-
sköterskor lyckats påvisa en
TYDLIGARE koppling mellan
vetenskap och praktik.

alltmer präglades av krav på "assessment and accountability". Med andra ord måste framtidens läkare kunna beskriva och mäta för att visa att sjukvårdens resurser användes på ett optimalt sätt. Detta tydliga fokus på resursoptimering och resultatstyrning passar mycket väl in med de tankegångar som karakteriserar organisation som idealform.

Med kvalitetssäkringens intåg kom de medicinska professionerna att i större utsträckning än tidigare att omgärdas av nya regler och ett nytt språkbruk. Det nya handlade om organisationens mål och prestationer snarare än professionell kontroll. Samtidigt innebar förändringen att det medicinska arbetet och organisationens resultat nu tydligare sammanlänkades.

I ett tredje steg har organisationens hierarkier förtydligats framför professionens statusordning. Traditionellt har läkare haft ett stort inflytande över hälso- och sjukvården. I början av 1990-talet hade läkarkåren fortfarande stort inflytande, men förutsättningarna höll på att förändras. I en tid då svensk sjukvård framställdes som en anomaly och när organisationens mål och prestationer stod högt upp på agendan kom även ledningsansvaret upp som en het fråga. Fram till 1991 låg det medicinska ledningsansvaret på läkaren – klinikchefen. Däremot saknades direktiv

för vem som skulle inneha det administrativa ansvaret. 1991 ändrades detta genom Chefsöverläkarreformen. Genom reformen tydliggjordes att det medicinska och det administrativa ledningsansvaret skulle samlas hos en och samma person – chefsöverläkaren. Därmed blev det även tydligt att medicinsk och administrativ kunskap gavs lika prioritet. Från den 1 januari 1997 ändrades benämningen chefsöverläkaren till verksamhetschef i Hälso- och sjukvårdslagen. Genom förändringen var chefskapet för vårdenheter inte längre förbehållet läkare. Nu kunde personer som inte hade medicinsk utbildning bli aktuella för positionen som chef på en vårdenhet. Organisationsprofessionalismen var ett faktum.

Teckning av Ulf Lundkvist.

ORGANISATIONSPROFESSIONALISMEN

Ur ett professionsteoretiskt perspektiv har övergången mot organisationsprofessionalism inneburit förändringar på olika nivåer.

På fältnivå kan förändringar i positioner och makt mellan yrkesgrupper ses. När chefsskap kopplades samman med verksamhetsfrågor ändrades statusordningen på fältet. De stora vinnarna har varit sjuksköterskorna vars karriärvägar förtydligats genom organisationens hierarki. Sjuksköterskorna har således fått större inflytande, högre status och stärkt sin position gentemot läkarna. Även etableringen av organisationens metoder, manualiseringen i form av evidensbaserad vård, har gynnat sjuksköterskeprofessionen. Genom manualer har sjuksköterskor lyckats påvisa en tydligare koppling mellan vetenskap och praktik. Det omvända kan hävdas om läkarprofessionen. Studier har framhållit att standardisering av praktik kan verka icke-stimulerande för professionell kreativitet, innovation och inspiration. Det förefaller som om att läkarprofessionen är den yrkesgrupp som i relation till andra yrkesgrupper på det medicinska fältet förlorat mest på införandet av organisationens ramverk.

Överbryggningen mellan medicinsk verksamhet och organisationens resultat har vidare inneburit en förändrad relation mellan profession och organisation. I den nya konstellationen har det blivit legitimt att såväl efterfråga som producera rapporter och utvärderingar av medicinska resultat. Om medicinska resultat tidigare gjorts för medicinskt professionella har externa intressenter, i form av myndigheter och sjukvårdshuvudmän, berättigats till insyn i medicinska utfall i och med de förändringar som skett.

Utvecklingen visar på hur professionalism har underordnats organisationens metoder för styrning och uppföljning.

Slutligen har inrättandet av organisationsprofessionalism förändrat relationen mellan profession och klient. När patienter blir kunder ökar kravet på att synliggöra medicinska resultat för att kunden ska kunna göra omsorgsfulla val. Kunder med krav och insyn har även inneburit att den professionella rätten att definiera specifika problem ifrågasätts av allmänheten i högre grad än tidigare. För de medicinska professionernas del har den förändrade relationen medfört att mer tid ägnas åt att fylla i formulär och olika slags redovisningar. En studie av läkare och sjuksköterskors tidsanvändning genomförd av Komrev i början av 2000-talet visade att så mycket som 30–50 procent av läkarnas tid användes till administration. I en tid där sjukvård likställs med vilken konsumenttjänst som helst och där sjukvårdens professioner förutsätts inta rollen som kunniga pedagoger snarare än experter ökar även den administration som kan

Organisationsprofessionalism gynnar STANDARDISERING, mätning och HELHETSSYN.

hänföras till en strävan från läkare och annan personal att skydda sig mot eventuella anmälningar. Såväl läkare som sjuksköterskor dokumenterar gärna extra mycket med tanke på att undgå eventuellt klander om felaktig behandling.

Organisationsprofessionalism gynnar standardisering, mätning och helhetssyn. På det medicinska fältet har detta bidragit till nya karriärvägar. Läkarprofessionen har däremot förflyttat sig bort från den renodlade formen av professionalism. En oroande utveckling synes vara läkares arbetsmiljö. Studier har visat på hur administrativa arbetsuppgifter tar över alltmer på bekostnad av kunskapsinhämtning och forskning, men även patientarbete och omvårdnad. En framtida utmaning synes vara att finna balans. Att värna och upprätthålla professionalism inom organisationens ramar borde ligga både i allmänhetens och i statens intresse.

Elin K. Funck, docent i företagsekonomi, Linnéuniversitetet

TEXT Per Magnus Johansson

Professioner och professionsforskning

Profession och professionalism är mycket **POSITIVT** laddade begrepp. Men vad betyder de? **PROFESSOR EMERITUS** Lennart Svensson berättar här om professioner och **PROFESSIONSFORSKNING**.

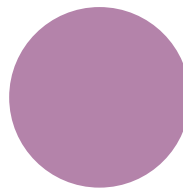
TEXT Lennart Svensson

Läkare, lärare, tandläkare, arkitekter och ingenjörer är exempel på professionella yrkesutövare som tillhandahåller tjänster till enskilda individer och kan göra stor skillnad i våra liv. Vi minns väl t.ex. den lärare som inspirerade oss i ett ämne och kanske gav vårt liv en annan riktning, eller den

tandläkare som empatiskt lyssnade på våra problem. Men kan vi lita på professionella yrken och deras yrkesutövare? När vi besöker en professionell, så överlämnar vi oss till en expert för att få en tjänst utförd. Vi behöver då kunna lita på yrkesutövaren och den organisation som hen arbetar i och representerar. Den professionelle å sin sida behöver få förtroendet att hämta in information om oss och att besluta om förslag eller behandling utifrån sina kunskaper och sin erfarenhet. Det ska i princip ske utan annan kontroll än av den besökande klienten och av kollegor i yrket. Det kallar vi professionalism eller professionell logik. Samtidigt har professionella ett samhällsuppdrag formulerat i lagar och regler. Detta är istället en förvaltningsstyrning genom byråkratisk logik. På större orter finns det ofta många yrkesutövare och professionella organisationer som vi som allmänhet, brukare och klienter kan välja att vända oss till. Det finns då en slags marknad som ger oss valfrihet. Detta är ytterligare en form av styrningslogik som blivit vanligare inom t.ex. hälsovård och utbildning genom privatisering och konkurrens.

Ja, vi litar i hög grad på professionella yrkesutövare och deras organisationer, och det har ökat under senare decennier. Så är det trots att professionella sedan slutet av 1980-talet har blivit ifrågasatta och utsatta för misstroende från politiker och chefer. Detta beror på att professionell verksamhet, i sin politiskt delegerade självständighet, är svår att kontrollera. Den s.k. *New Public Management* (NPM) baserad på nyliberal ideologi erbjöd en rad nya metoder att kontrollera professionella. Den ena delen handlade

om starkare ledarskap med en kombination av regler och linjer. Den andra om valfrihet på marknader. Inom skolan exempelvis överfördes makt till skolledning, och skolledare kan vara ekonomer eller administratörer utan pedagogisk utbildning. Enskilda skolor ger, åtminstone på större orter, valfrihet för elever och föräldrar på en marknad med stark konkurrens mellan olika skolor. Vidare är uppföljningar och utvärderingar numera inom skolan liksom i de flesta andra verksamheter mycket omfattande. Läkare och lärare vittnar om att en stor del av arbetstiden ägnas åt dokumentation och administration. Det kan kallas att styra med misstroende. Men år 2015 erhöll lärare möjlighet att söka legitimation, som det hittills enda yrket utanför hälsoområdet, där det finns 21 legitimationsyrken. Skolledare ska i princip bara tillsvidareanställa legitimerade lärare.

Läkare och LÄRARE vittnar om att stor del av arbetstiden ägnas åt DOKUMENTATION och administration.

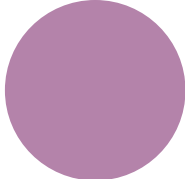
Detta ger starkare erkännande av deras utbildning och kompetens.

År 2016 tillsatte regeringen den s.k. Tillitsdelegationen som har uppdraget att genomföra projekt som främjar hela styrkedjan och analysera den statliga tillsynens effekter på kommunernas och landstingens verksamhet och hur olika ersättningsmodeller påverkar kvalitet och effektivitet. Här ligger också en ambition hos politiker att ta vara på och stärka den professionella logiken. När landstingspolitiker numera talar om professionerna så avser de läkare och sjuksköterskor och att de utgör de viktigaste aktörerna i sjukvården.

PROFESSIONELLA YRKEN

En definition av profession är: ett yrke med en längre vetenskapsbaserad utbildning som avser att säkra kompetens för ett samhällsuppdrag under kollegial kontroll. Den kortaste definitionen är kanske att vara omdömesgill, vilket omfattar såväl kompetens som ansvar. Det som skiljer professionella yrken från andra yrken är för det första

ett antal egenskaper som vetenskaplig yrkesutbildning, eventuell legitimation eller auktorisation, självständig yrkesutövning, kollegialitet, allmänintresse, yrkeskår osv. Det har betraktats som ett naivt synsätt som skiljer sig från ett cyniskt. Detta senare innebär att se en yrkesgrupp i sitt egenintresse söka nå egen makt eller monopol på både

Många ser då KANSKE den MEDICINSKA modellen som föredömlig.

utbildning och arbete. Den klassiska professionen läkare har varit framgångsrik i båda avseendena. Medicin har med hjälp av en rad vetenskapsämnen integrerats till en sammanhållen utbildning som ger grund för att se det som ETT yrke med senare specialiseringar. Lärare i medicinska specialiteter är ofta både forskare, lärare och kliniska praktiker och kan därmed fungera effektivt som handledare i grundutbildningen och i den allmänna tjänstgöringen. Praktik under utbildning är ständigt omdiskuterad i de flesta professionella yrkesutbildningar. Många ser då kanske den medicinska modellen som föredömlig.

En stark profession kännetecknas av att ha ett väldefinierat forskningsområde med stora resurser, en längre yrkesutbildning baserad på denna forskning, kontroll över utbildningens innehåll och helst också antal studieplatser för att begränsa utbudet yrkesverksamma, praktik under utbildningen i nära kontakt med andra yrkesutövare, statligt erkännande med en legitimation som ger monopol ute på arbetsmarknaden, organisatorisk ledning av professionella, kollegial autonomi i arbetet jämte uppföljningar styrda av professionella.

Profession och professionalism är mycket positivt laddade begrepp. Vem vill inte vara proffsig? Begreppen används ofta som ett värde i sig eller som en ideologisk övertygelse för att legitimera beslut, diagnoser, tolkningar och åtgärder. Här ligger yrkesutövarnas anspråk på kompetens och att få arbeta självständigt under förtroende. Professionalisering och professionalism är också starkt efterfrågade som strategier för yrken och organisationer. Detta har nu funnits ganska länge både som strategi och

som inslag i grundutbildning och vidareutbildning hos många yrkesförbund. Arkitektförbundet, Lärarförbundet och Psykologförbundet är några exempel på detta.

DET SVENSKA PROFESSIONELLA LANDSKAPET

Läkarmottagningen, arkitektbyrån och advokatkontoret med sina egenföretagare är kanske bilden av professionella organisationer. Cirka en tredjedel av de professionella arbetar inom privat sektor, men bara fem till tio procent har egna företag. Att vara anställd inom professionell sektor är alltså helt dominerande. Utbildning, hälsovård och omsorg är de största verksamhetsområdena – de kallas ibland för människoförändrande organisationer med syftet att påverka enskilda människors liv och villkor. Både företagare och anställda är i mycket hög grad anslutna till fackliga organisationer. Det gäller i synnerhet yrken med längre utbildning, där man har en anslutningsgrad av anställda kring 90 procent. Sveriges akademikers centralorganisation (Saco) är den samlande organisationen för fackligt organiserade akademiker och består av 23 självständiga fackförbund. Federationen Saco har 700 000 medlemmar (inklusive studenter och pensionärer). Saco:s förbund företräder yrkes- och examensgrupper från hela arbetsmarknaden, inklusive vissa egenföretagare. Det som förenar medlemsförbunden är examen från akademiska högskoleutbildningar. Dessa har sedan 1970-talet efterhand utvidgats till att omfatta en rad utbildningar som gjort anspråk på och också bildat nya professioner med starkare organisationer som lärare, socionomer och sjuksköterskor. En del av dessa är organiserade inom Tjänstemännens Centralorganisation (TCO). Vissa förbund består av ETT dominerande yrke med en gemensam examenstitel, som Sveriges läkarförbund med läkare baserade på läkarexamen och med några yrkesföreningar enligt hälso- och sjukvårdens organisering och en lång rad specialistföreningar enligt specialistutbildningar och yrkesverksamheter. Andra förbund består av flera yrken som Akademikerförbundet SSR, där socionomutbildningen har blivit den dominerande. Från början organiserade Saco vad man kan kalla kärnprofessionernas yrkesutövare och högre tjänstemän. TCO har organiserat, vad som förr kallades semiprofessioner och nu hellre välfärdsprofessioner, och lägre tjänstemän samt tjänstemän på mellannivå. Reformen av högre utbildning, så att all eftergymnasial

Skandinaver vid läkarmötet i Wien 1868. Notera den enda kvinnan längst fram i mitten. Svenska Läkaresällskapets arkiv, TAM-Arkiv.

Drygt HÄLFTEN av Saco-medlemmarna är NUMERA kvinnor, och den utvecklingen FORTSÄTTER.

utbildning kom att ingå i högskolan 1977, har närmast de båda organisationernas rekryteringsgrunder till varandra.

I den svenska befolkningen i yrkesverksam ålder (25–64 år) har 23 procent minst treårig högskoleutbildning. Av de fackligt organiserade är knappt 20 procent medlemmar i Saco, och de utgör en stor del av dem som kan räknas som professionella i arbetskraften. De utgör vidare ett urval av befolkningen, så att de i större utsträckning kommer från akademikerhem och medelklasshem och oftare bor i större tätorter. Drygt hälften av Saco-medlemmarna är numera kvinnor, och medlemsökningen fortsätter. Den svenska arbetsmarknaden som helhet är starkt könsuppdelad med

i stora drag offentliganställda kvinnor i vård, omsorg och utbildning och privatanställda män inom tekniska yrken, byggnad och transport. Många professioner som t.ex. tandläkare, jurister och veterinärer har fått en majoritet av kvinnor efter att traditionellt ha varit manliga yrken. Till skillnad från arbetsmarknaden i stort är en rad professionella yrken numera jämställda (40–60 procent), t.ex. arkitekter, civilekonomer, jurister, läkare, präster, skollärare, tandläkare och universitetslärare. Arkitekter och veterinärer är de första exemplen i svensk yrkeshistoria som nyligen kan redovisa högre löner för kvinnor än män.

De professionella har annars i allmänhet bättre arbetsvillkor och löner än flertalet andra anställda. Men variationerna är mycket stora mellan olika yrken och anställningar. En sak delar man dock, och det är att vara självständig i sin yrkesutövning i det direkta arbetet. Eget yrkeskunnande och den egna yrkespersonen är det som bestämmer arbetet enligt de professionellas egna skattningar. Detta är ett mycket tydligt resultat bland respondenterna

i två olika enkätstudier 1996 och 2010 av 17 olika yrken (Brante m.fl. 2015). Att arbeta självständigt utifrån sitt eget yrkeskunnande (vilket kräver förtroende) kan sägas höra till det främsta professionella anspråket. Det gäller att göra bedömningar i enskilda fall utifrån den information som yrkesutövarna samlar in från klienterna, patienterna eller eleverna samt från andra professionella. Ofta diskuteras enskilda ärenden i arbetslag med andra professionella där de beslutar om åtgärder som rådgivning och behandling. Det kallas handlingsutrymme, vilket kräver gott omdöme

Karikatur av en lärare. Teckning av Gunnar Wennerberg (1817-1901). Uppsala universitetsbibliotek, Carolina Rediviva (Alvin).

med hjälp av vetenskap och beprövad erfarenhet. För lärare handlar det om att lägga upp undervisning så att den passar en viss skolklass OCH de enskilda eleverna individuellt. Detta utgör kärnverksamheten. Tiden för den har krympt för lärare men också i synnerhet för läkare och sjuksköterskor till fördel för dokumentation och uppföljningar. Det kan vara en orsak till stress och känsla av otillräcklighet.

Utbildningar till läkare, jurist, psykolog och arkitekt är mycket attraktiva med många sökanden. De kallas ibland för prestigeutbildningar. Det är en orsak till att dessa professionella yrken av allmänheten tilldelas hög status. Uppfattningar om yrkens status är i allmänhet mycket stabila över tid. Variationerna mellan yrkena är emellertid stora, t.ex. enligt ett urval om hundra yrken i en studie 2002 hamnade följande på plats nummer: läkare (2), domare (3), professor (4), advokat (5), civilingenjör (9), gymnasielärare (44), sjuksköterska (48), skolkurator (51), grundskollärare (52), socialsekreterare (61), bibliotekarie (64) och förskollärare (65). Som sades inledningsvis är professionella mycket beroende av förtroende från omgivningens politiker, chefer, klienter och allmänhet. Här spelar numera också medias bilder av yrken en avgörande roll. Förtroendet hos allmänheten varierar också stort mellan olika yrken: från tandläkare, läkare och sjuksköterskor högst till officerare, socionomer och journalister långt ner på listan.

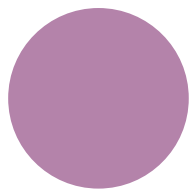
Det finns en rad nya yrken som gör anspråk på att bli professionella som coacher, fastighetsmäklare, personalvetare och systemvetare. De kan ses som preprofessioner vars yrkesförbund ofta i samarbete med högskolor söker skapa yrkesutbildningar med vetenskaplig anknytning för att få en professionell bas. De illustrerar den ovan nämnda efterfrågan på att kunna uppträda och räknas som professionella yrken.

FORSKNING OM PROFESSIONER

Studier av och teorier om professioner har en lång tradition i sociologin från detta ämnes klassiker via en rad senare sociologer som tog fasta på vissa egenskaper hos yrken som ansågs skilja ut dem som professioner. Detta är det s.k. naiva perspektivet. Senare kom åter andra som kritiskt granskade yrkesmonopol i sin samhälleliga kontext – ibland utifrån klassperspektiv. Detta är det s.k. cyniska perspektivet. Det naiva var knutet till en funktionalistisk samhällssyn, medan det cyniska, relationella, nyweberianska, var knutet till en konfliktorienterad samhällssyn. Egenskaperna som t.ex. längre akademisk utbildning, licensiering, yrkesspråk, förbund och etikkod har emellertid återkommit och fogats in i senare studiers relationella ansatser som exemplifieras med två moderna klassiker, Andrew Abbott och Pierre Bourdieu. De utgör två exempel på forskare som betonar kamp om utrymme och resurser mellan olika yrken på ett yrkesområde eller ett

fält. Sjuksköterskor har t.ex. varit framgångsrika genom att på det medicinska fältet ta över delar av läkares uppgifter och samtidigt sätta gränser mot undersköterskor.

Professionsstudier kan ha ansatser som härrör från en rad andra discipliner. Från filosofi hämtar man t.ex. definitionstyper och metoder. Här finns studier av ”vetenskap och beprövad erfarenhet” – ett uttryck hämtat från medicin som numera återfinns i flera olika professioner. Ämnet historia bidrar med studier av yrkens historia och utveckling liksom hela det professionella komplexets relationer till stat, utbildning, familj och andra samhällsinstitutioner. Detsamma kan sägas gälla statsvetenskap jämte studier av makt, legitimitet, styrning och förtroende. Från kunskaps-sociologi hämtas t.ex. studier av kognitiva och epistemiska frågor och kunskapstypologier. Relationer till utbildnings-sociologi rör studier av utbildningsinstitutioners utveckling

PROFESSIONSSTUDIER kan ha ansatser som härrör från en rad andra DISCIPLINER.

och förändring och betydelse för yrkens och professioners utbildning och rekrytering. Här handlar det också om relationer mellan formell utbildning och professionell praktik och hur man med t.ex. praktikinslag överbryggar vad som ofta framhålls som vida klyftor mellan två olika världar. Organisationssociologi bidrar med studier av det professionella arbetets olika organisatoriska kontexter och villkor. Arbetssociologi och yrkessociologi slutligen bidrar med mycket kunskap om arbetens och yrkens miljöer, villkor och värderingar.

De flesta studierna rör enbart ETT professionellt yrke och skrivs ofta inom detta yrkes forskarutbildning som en studie inifrån och handlar gärna om yrkets historia och relationen mellan utbildning och yrke. I en del fall är det ekonomer, pedagoger eller sociologer som skriver om andra yrken. Mer sällan rör det sig om jämförande studier mellan yrken och mellan länder eller om allmänna fenomen hos professioner. Vid Göteborgs och Lunds universitet har vi genomfört tre studier som utgör jämförelser mellan många professionella yrken och flera professionella

fält (Brante m.fl. 2015). Metoder och material rör sig där oftast om dokument, enkäter och intervjuer. Mindre vanligt är studier av själva arbetets utförande med observationer som ju är det bästa sättet att få syn på hur det ”egentligen” går till i praktiken. Att följa med och observera läkare på rondan eller att filma ett klassrum är exempel på sådana studier.

AVSLUTNING

Professionella yrken blir allt vanligare och det beror delvis på att både beslutsfattare, allmänhet och yrkesutövare efterfrågar professionalism. Det beror också på att utbildnings- och kunskapssamhället breder ut sig genom att högskoleutbildningar får allt starkare vetenskaplig anknytning (förvetenskapligande) och att allt fler yrkesutbildningar ges vid universitet och högskolor (akademisering). Utbildningarna, ibland följda av legitimation, och i kombination med kollegial kontroll i arbetet, ska garantera yrkesutövningens kvalitet och skapa förtroende och tillit. Men professionella yrken ifrågasätts numera ofta med ett slags misstroende när de istället kontrolleras av andra chefer, ekonomi och utvärderingar – och inte minst när t.ex. föräldrar och elever ser sig som kunder i skolan som köper tjänster snarare än att som medborgare ha rätt till en skola för alla.

Lästips

Brante, Thomas (2014) *Den professionella logiken. Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället*. Stockholm: Liber.

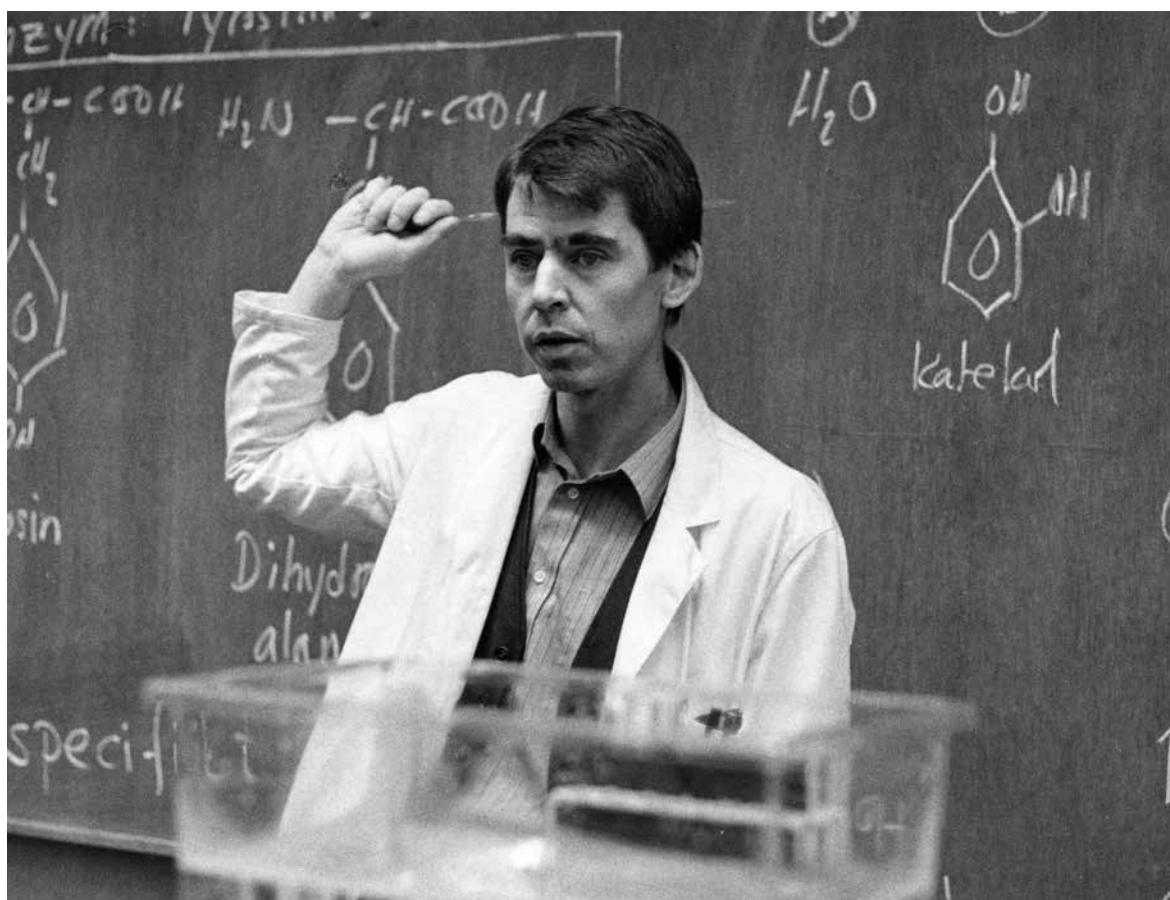
Brante, Thomas, Johnsson, E, Olofsson, G & Svensson L G (2015) *Professionerna i kunskapssamhället. En jämförande studie av svenska professioner*. Stockholm: Liber.

Carlhed, Carina (2011) *Fält, habitus och kapital som kompletterande redskap i professionsforskning*. Socialvetenskaplig tidskrift 2011:4, s. 283-300.

<http://journals.lub.lu.se/index.php/svt/article/view/15723>

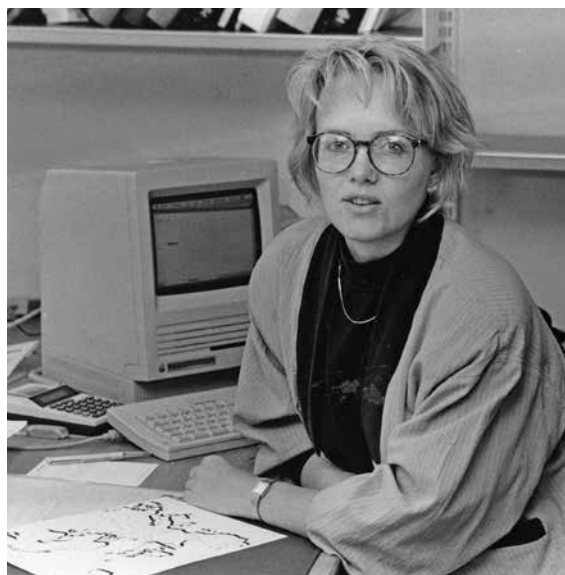
Samt andra artiklar i detta nummer av Socialvetenskaplig tidskrift som kan läsas på nätet.

Lennart G. Svensson är Professor emeritus i sociologi vid Göteborgs Universitet.

Kemilärare undervisar.
Foto: Sven Oredson.
Lärarnas Riksförbunds arkiv, TAM-Arkiv.

Socionom vid dator. Fotograf okänd. Akademikerförbundet SSR:s arkiv, TAM-Arkiv.

Ingenjör. Fotograf okänd. Sveriges Ingenjörers arkiv, TAM-Arkiv.

BILDER av professioner. Några fotografier från TAM-Arkiv som illustrerar professionella yrkesutövare. Att vara professionell är ett uttryck som är laddat med positiva associationer. Vem vill inte vara proffsig? TAM-arkivs medlemsorganisationer inom Saco och TCO organiserar de professionellt yrkesverksamma i Sverige. Men skilda professioner arbetar under olika villkor. Och det finns en genusdimension. I TAM-Arkivs samlingar finns bilder från olika tider som illustrerar yrkens historia och förändring samt relationer mellan yrken och yrkesutövare.

Lärare & officer – lika som bär?

Lärare och officer, så olika **PROFESSIONER** har väl inte mycket gemensamt? Men närmare jämförelser visar att de delar flera **EGENSKAPER** som är betydelsefulla för deras status som professioner.

TEXT Margareta Nilsson Lindström

Det finns rikligt med biografier och forskningsstudier över enskilda professioner men betydligt färre som behandlar flera professioner samtidigt. Jämförelser mellan olika professioner är därför

en intressant utmaning för nutida professionsforskning. Lärarprofessionerna tillhör de kanske mest kartlagda och analyserade, däremot finns det färre studier som jämför lärare med andra professioner.

Lärare och officer skiljer sig åt i flera avseenden. Förutom olika vetenskapliga kunskapsbaser, utbildningsvetenskap respektive krigsvetenskap, är officersprogrammet betydligt kortare än lärarprogrammen, officerares medelinkomst högre och officersyrket är, tillsammans med ett antal hantverksyrken, en av de tio mest mansdominerade

yrkeskategorierna. Trots dessa påtagliga skillnader delar lärare och officer flera egenskaper som definierar deras status som professioner.

De som följt debatten i lärarförbundens tidningar sedan ett par decennier tillbaka har kanske funnit att lärarna i professionaliseringssyfte gärna jämför sig med läkare. Båda yrkena är idag legitimationsyrken. Med läkares AT-tjänstgöring som förebild förespråkade lärarförbunden och borgerliga utbildningspolitiker att ett rektorsutlåtande utöver lärarexamen skulle utgöra underlaget för Skolverkets utfärdande av lärarlegitimation. Hade det inte varit för administrativa problem som kraftigt fördröjde certifieringsprocessen på lokal nivå och myndighetsnivå hade lärarkarriären inletts med ett obligatoriskt introduktionsår i arbetslivet. Visst finns det utöver yrkeslegitimation även andra likheter lärare och läkare emellan. Båda yrkena bygger på en längre akademisk utbildning och som yrken inom offentlig sektor har både lärares och läkares yrkesutövning utsatts för en ökad politisk, administrativ och ekonomisk styrning som inneburit begränsad autonomi.

mi och mindre tid för patient- respektive elevkontakter. Men skillnaderna är trots allt stora med avseende på hur vi betraktar lärare och läkare som professioner eller professionstyper.

THOMAS BRANTES DEFINITION

Om vi utgår från Thomas Brantes definition är profession ett yrke vars utövning utgör länken mellan en viss specifik vetenskap och ett för yrkesutövningen specifikt objekt. Brante beskriver professionen som en struktur i triangelform med vetenskap, profession och objekt som triangelns tre hörnstenar. Läraryrkets specifika vetenskap är utbildningsvetenskap och läkaryrkets medicin, objektet är skoleleven respektive patienten. Så långt är allt frid och fröjd. Men i vilken utsträckning bygger

Trots DESSA
påtagliga skillnader
delar lärare och officer
flera EGENSKAPER
som definierar deras
status som
professioner.

Klassundervisning i december 1950 på Uppsala Högre Allmänna Läroverk (Katedralskolan). Källa: Uppsala universitetsbibliotek, Carolina Rediviva (Alvin).

lärarens och läkarens yrkesutövning på vetenskap? Just på denna punkt är skillnaderna mellan professionerna stora, åtminstone om vi får tro professionernas egna utsagor i studien *Professionerna i kunskapssamhället – En jämförande studie av svenska professioner* författad av Thomas Brante tillsammans med Eva Johnsson, Gunnar Olofsson och Lennart G Svensson och utgiven 2015 på Libers Förlag. Studien omfattar sjutton yrken som representerar olika professions-typer eller professionsgenerationer; klassiska professioner, nya professioner (även benämnda välfärdsprofessioner eller semiprofessioner) samt pre-professioner (en yngre generation yrken vars utbildning akademiserats senare än välfärdsprofessionernas).

Läkare är den profession som kommer närmast den så

kallade klassiska professionstypen genom att läkares yrkesutövning i hög grad är kopplad till vetenskap, forskningens utveckling och till nya forskningsrön. Flertalet läkare men betydligt färre lärare och knappt någon officer alls instämde i påståendet att yrket i hög grad bygger på vetenskaplig kunskap. Det är i detta senare avseende jämförelser mellan lärare och officer, båda yrken med långa historiska rötter till skrivkonstens och ännu längre tillbaka krigskonstens uppkomst, blir intressanta. Officerare har i tidiga professionsstudier tillsammans med läkare, präster, jurister räknats till de klassiska professionerna, medan lärare likt socionomer och sjuksköterskor kategoriserats som nya professioner eller välfärdsprofessioner. Med utgångspunkt från Brantes definition ovan och officerarnas egna utsagor om yrkesut-

övningens minst sagt svaga koppling till vetenskaplig kunskap och nya forskningsresultat, är officerare snarare att betrakta som en profession av samma generation som lärare.

Likheter mellan lärar- och officersprofessionerna är flera. Rekryteringen till läraryrket är ett stort samhällsproblem. Enligt Skolverkets prognoser 2015 krävdes 84 000 nyexaminerade fram till 2019. Det innebär en fördubbling av antalet examinerade per år. Det är svårt att fylla utbildningsplatserna med välmeriterade sökanden och flera lärarstudenter hoppar av utbildningen. Ytterligare ett problem är att flera lärare väljer att lämna yrket. Av de som examinerades mellan åren 2008 och 2012 lämnade en av tio läraryrket för andra yrkesverksamheter. Sökningar i lärarregistret åren 2012–2014 visade att 50 000 personer i åldrarna 20–60 år med lärarexamen var

LÄRARYRKENA hade långt fram i modern tid starka KOPPLINGAR till kyrkan och KYRKLIGA kunskapsideal.

sysselsatta på andra arbetsmarknader än skolans. Enligt en artikel i Officerstidningen (05/2016) har officersutbildningen likartade rekryteringsproblem och utmärks liksom lärarutbildningarna av en påtaglig könsmissig snedrekrytering. Medan lärarutbildningarna främst lockar kvinnor var andelen kvinnor som genomfört grundläggande militär utbildning (GMU) endast 13 procent, på högre utbildningsnivåer var andelen ännu lägre: 10 procent (OF-2) och 8 procent (stabsutbildningen). Liksom lärare väljer flera officerare att lämna försvaret för andra arbetsmarknader.

LÄRARE OCH OFFICERARE

Ytterligare intressanta aspekter förenar lärare och officerare som professioner. I både lärar- och officersutbildningarna

är ledarskap ett centralt tema. Ett gott ledarskap är en förutsättning för ett väl utfört arbete, så även en icke-instrumentell syn som betonar arbetets kvalitet framför ekonomisk vinning. Enligt Brante et al., refererad ovan, instämde närmare hälften av lärarna och officerarna i påståendet att de betraktade yrket som ett kall. Detta förhållningssätt framhävs ofta som ett för professioner centralt och särskiljande drag. Den amerikanske professionsforskaren Eliot Freidson analyserar professioner utifrån en teoretisk modell med fem komponenter varav yrkesetiska koder och program är en.

Läraryrkena hade långt fram i modern tid starka kopplingar till kyrkan och kyrkliga kunskapsideal. Läroverkets lärare var bärare av ett kunskapsideal kulturellt och religiöst förankrat i de latinska, klassisk grekiska och hebreiska språken och skrifterna. Till de folkskollärarkandidater som utbildades vid de första lärarseminarierna i mitten av 1800-talet förmedlades bilden av läraryrket som religiös kallelse. Kallelsen innebar höga förväntningar på lärarna att avsäga sig jordiska och materiella belöningar. Anders Oldberg (1843) skriver i boken *Praktisk handbok i pedagogik och metodik för svenska folkundervisningen* att ”med ren avsikt, utan att mäta arbetet efter lönen eller söka eget pris, måste han samvetsgrant och ihärdigt arbeta för skolans höga mål: Guds ära, samhällets och barnens bästa.”

Föreställningen om yrket som kall lever i viss mån vidare i professioners självbild, speciellt bland offentliganställda, enligt Brantes studie. Det kanske inte är helt oväntat när det gäller till exempel läkarprofessionen med ideella läkarorganisationer engagerade i internationellt sjukvårdsarbete bland krigsdrabbade och svältande befolkningar. Kanske mindre väntat vad gäller lärare och officerare vars yrkesförbund högljutt argumenterar för högre lönenivåer som lösning på rekryteringsproblemen och för att förhindra flykten från yrket. Men som sagt, föreställningen om yrkesarbetets högre värden som social och humanitär insats är stark. Avslutningsvis och för att parafrasera citatet ovan: Med ren avsikt, utan att mäta arbetet efter lönen eller söka eget pris, arbetar de samvetsgrant och ihärdigt för skolans och försvarets höga mål: elevernas och nationens bästa.

Margareta Nilsson Lindström, lektor i sociologi vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet.

Tillsammans
med sin ÄLDSTE bror
Frans, som var läkare,
reste hon år 1892 till
KIMBERLEY i
Sydafrika.

Barnmorskorelever vid Södra BB i Stockholm 1904. Foto okänd. Svenska Barnmorskeförbundets arkiv, TAM-Arkiv.

Barnmorskorna – statens tjänarinnor

BARNMORSKANS uppgift anses ofta vara världens äldsta **KVINNOYRKE**. Men hur uppkom barnmorskeprofessionen? **HISTORIKERN** Ulrika Lagerlöf Nilsson beskriver hur det moderna barnmorskeyrket utvecklades under sent 1800-tal.

TEXT Ulrika Lagerlöf Nilsson

Barnmorskan Anna Lindblom levde under åren 1864–1955 och växte upp i närheten av Linköping. Under åren 1884–1890 skrev hon dagbok. Via den kan vi få följa hur en ung kvinna från landsbygden tänkte kring sin framtid. Efter en bruten kärleksrelation bestämde sig Anna för att aldrig gifta sig. Det gjorde hon inte heller. Istället flyttade hon till Stockholm och utbildade sig till barnmorska vid Barnmorskeläroanstalten.

Tillsammans med sin äldste bror Frans, som var läkare, reste hon år 1892 till Kimberley i Sydafrika. Efter en tid öppnade brodern en privat klinik i Johannesburg. Där arbetade även Anna till 1897, då Frans dog i malaria. Efter en kort tid i Sverige reste Anna tillbaka till Sydafrika för

att tillsammans med sin syster Elin arbeta i Skandinaviska kårens ambulans under Boerkriget. Hur blev det möjligt för Anna att få vara med om dessa äventyr? Hur såg villkoren ut i Sverige under 1800-talets sista decennier?

DET MODERNA SAMHÄLLET'S FRAMVÄXT

Under 1800-talet skedde en omfattande samhällsförändring i Sverige, med flera parallella processer. Störst betydelse hade troligen industrialiseringens genombrott och den ökade folkmängden. Samtidigt pågick en uppbyggnad av den moderna statsapparaten. Ledorden var byråkrati och kontroll. Post, telegraf, skola samt hälso- och sjukvård blev statliga verk med uppgifter att ordna och kontrollera. Det behövdes arbetskraft till dessa områden, vilka i sin tur skulle fungera som statens förlängda arm och hålla kontroll. Här

ingick just barnmorskeyrkets professionalisering som en del. I forskningen anses detta vara ett av världens äldsta kvinnoyrken, en syssla som fungerade "naturligt" i bondesamhället. I det framväxande industrisamhället kom dock förlossningskonsten att specialiseras och så småningom institutionaliseras. Men övergången från det ena till det andra systemet tog lång tid. Barnmorskorna skulle också bli en viktig kontrollfunktion i det nya samhällssystem som etablerades.

Det är också vid denna tid som den så kallade kvinnofrågan blev aktuell. Kvinnors politiska, ekonomiska och juridiska rättigheter var begränsade, och det stämde dåligt

Därmed
tilldelades de ett större
ANSVAR för patienterna
än de EGENTLIGEN var
kompetenta för.

överens med de liberala tankegångar som allt mer fick politiskt inflytande. I takt med den ökade befolkningsmängden ökade också antalet ogifta kvinnor, främst inom medelklassen. Dessa behövde "respektabla" sätt att försörja sig. "Problemet" löstes tämligen enkelt eftersom staten vid samma tidpunkt efterfrågade arbetskraft för ringa ersättning inom flertalet områden. Staten tjänade på att anställa den billiga kvinnliga arbetskraften, som gjorde det möjligt att genomföra det omfattande statliga byråkratiseringsprojektet. Många kvinnor anställdes vid statliga verk som post, telegraf och järnväg, skola eller sjukvård. Barnmorskorna räknades till sjukvårdens område. Här fanns i huvudsak allmogens döttrar, medan de ogifta kvinnorna från medelklassen sökte sig till sjuksköterskornas område. Det fanns alltså en klassdimension kopplat till de olika yrkesgrupperna inom sjukvården.

BARNMORSKEUTBILDNINGEN

I det statliga byråkratiseringsprojektet ingick utbildning som en viktig del. Utbildningen var också avgörande för att ett yrke skulle uppnå professionell status. Yrken som betraktades som professioner skulle kännetecknas av att staten stod som garant för den utbildning som yrket krävde. Men för att få tillträde till dessa utbildningar var det också viktigt att de sökande uppvisade kvalifikationer som staten efterfrågade – hög moral, fysisk och psykisk styrka samt ekonomi att bekosta utbildningen. Anna Lindbloms ansökningshandlingar visar att hon hade allt detta.

Eftersom befolkningen i Sverige ökade kraftigt steg också antalet barnaföderskor. Samtidigt hade staten bestämt att endast utbildade barnmorskor fick förlösa kvinnor. Fler barnmorskor behövde utbildas och landets enda utbildning i Stockholm räckte inte till. En barnmorskeutbildning startades därför i Göteborg 1856, med syftet att öka antalet utbildade, yrkeskunniga och ordningssamma barnmorskor som skulle verka som "statens tjänarinnor". Dessa skulle genom sin utbildning komma att avgränsas från de outbildade förlossningsbiträden som fanns både på landsbygden och i städerna.

Under utbildningen var barnmorskeeleverna viktig arbetskraft vid Barnbördshuset. Därmed tilldelades de ett större ansvar för patienterna än de egentligen var kompetenta för. Det praktiska arbetet kombinerades med teoretisk utbildning inom den allmänna förlossningskonsten samt grundläggande kunskaper i människokroppens anatomi. Barnmorskereglementet utgjorde mallen för hur undervisningen på anstalten skulle bedrivas. Lärarstaben bestod av professorer, läkare och en instruktionsbarnmorska. De manliga lärarna hade hand om den teoretiska undervisningen för eleverna medan instruktionsbarnmorskan främst undervisade hur de teoretiska kunskaperna skulle omsättas i praktiken. En av de läroböcker som användes i utbildningen var skriven av just Frans Lindblom, Annas bror. Eleverna fick dessutom utbildning i vad som var deras rättigheter och skyldigheter inom sitt yrkesområde. Utbildningen varade i nio månader. Att utbildningen var populär visas genom att ansökningarna var många fler än de tillgängliga platserna.

Efter den ordinarie utbildningen hade eleverna möjlighet att genomgå en tre månaders påbyggnadskurs för användande av förlossningsinstrument, i syfte att rädda

liv. De utbildade barnmorskorna kunde alltså avgränsa sig gentemot de outbildade förlossningsbiträdena, dels genom att ha en yrkeslegitimation, men också genom sin rätt att få bruka förlossningsinstrument. Denna rättighet blev senare en stridsfråga för barnmorskekåren, eftersom läkarna så småningom skulle göra eget anspråk på detta och därmed inskränka barnmorskornas självbestämmande över sin yrkeskunskap.

Tidskriften *Jordemodern*, september 1893. Svenska Barnmorskeförbundets arkiv, TAM-Arkiv.

DEN FACKLIGA ORGANISERINGEN

År 1886 bildades Göteborgs barnmorskesällskap, som blev den första kvinnliga yrkesföreningen i Sverige. Initiativet kom från Johanna Hedén som menade att barnmorskorna borde organisera sina strävanden gemensamt för att uppnå en högre professionell status. Målet för den kollektiva yrkesorganiseringen var att höja den sociala, moraliska, ekonomiska och intellektuella nivån inom barnmorskekåren. Sammantaget skulle detta komma att ge yrkeskåren högre anseende i sam-

hället. Man ville också förlänga utbildningstiden och starta en egen yrkestidning. Tidskriften *Jordemodern* inrättades som ett språkrör för frågor som rörde yrkesområdet. Redaktör för tidningen var dock ingen barnmorska utan läkaren Erik Wilhelm Wretling, som arbetade för att barnmorskornas status skulle höjas. Ett sätt att öka respekten för yrket var att kontrollera vem som rekryterades till utbildningen. Det framfördes synpunkter att man borde se till att medelklassens kvinnor i högre grad borde söka till yrket. Men för att kvinnor ur de högre klasserna skulle kunna tänka sig det menade man att det krävdes en moralisk uppräckning. Det var frågan om sedlighet, kontrollen över kvinnors sexualitet, som placerades som en av de viktigaste debattfrågorna.

AVSLUTNING

Kanske var det kärlekssorgen som blev den avgörande orsaken till att Anna Lindblom, som ogift 26-årig kvinna från landet, sökte sig till Stockholm för att utbilda sig till barnmorska, redo att inordna sig under Medicinalstyrelsens krav. Hon var en av tusentals kvinnor som ingick i den viktiga och kanske till och med avgörande arbetskraften för att den moderna svenska statens byråkratiska uppbyggnad skulle kunna genomföras. De var billiga, noggranna och hade som uppgift att skapa ordning och reda i det statliga systemet. Detta byggde på en sträng hierarki. I denna fanns vanligtvis männen i toppen och kvinnorna i botten.

Ulrika Lagerlöf Nilsson, FD, TD. Forskare vid Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.

Uppdiktade tjänstemän

Tjänstemannen i skönlitteraturen: bilder av goda och mindre goda byråkrater.

Anders Björns-son och Björn Rombach (red). Santérus förlag, 2017.

Vad är en tjänsteman? Den nyutkomna forskarantologin "Tjänstemannen i skönlitteraturen: bilder av goda och mindre goda byråkrater" lyfter fram många skönlitterära verk där tjänstemannen har en framträdande roll.

Hur kan man karakterisera en tjänsteman? Lite osynlig. Lite grå. Men en individ som är viktigare för oss än vad vi måhända tänker på. Och vi borde lära oss mer om dessa osynliga samhällsbyggare. Det är i alla fall den åsikt som förfäktas i antologin "Tjänstemannen i skönlitteraturen".

I den skönlitterära gestaltningens form framträder ofta drag i samhällslivet och våra sociala relationer som annars inte uppmärksammas, antingen för att de tas för givna eller för att man inte vill tala om dem. I antologins 20 kapitel tecknas konturerna av olika tjänstemannagrupper, alltifrån kontorister och lärare till professorer, tullare och konsulter. Min recension

kan inte göra boken rättvisa utan kan endast lyfta fram några korta interiörer för att spegla bokens mångfaceterade innehåll.

Kapitlet "Hjälpredan" av Beata Agrell handlar om hur socialsekreterarnas yrkesroll har gestaltats i skönlitteraturen. Socialtjänsten – liksom många andra hjälpsystem – ska värna om såväl individen som den samhällsgemenskap som personen ska återföras till. Men den slags gemenskap som de professionella hjälpsystemen vilar på är en abstrakt konstruktion, svår att identifiera sig med. Dessutom kan en rent mänsklig aspekt, ett godtycke i relationen hjälpare-klient, inte undvikas. Det gör att de professionella systemen blir ineffektiva, eller kontraproduktiva. Ofta fungerar amatöristiska hjälpsystem bättre om det finns ett förtroende mellan hjälparbetare och klient. Men i romaner som "Socialsvängen" av Aino Trosell och "Hem" av Magnus Dahlström skildras socialsekreterare som trots det drivs av idealistiska motiv. De vill vara en livlina för människor med sociala problem.

I ett annat kapitel "Värddjuret" av Anna Hedlin och Anna Cregård analyseras Franz Kafkas klassiska tjänstemannaroman "Processen". I historiens inledning vaknar Josef K och finner sig häktad – för vad vet han inte, av vem är höljt i dunkel. Romanen slutar med att han frivilligt låter sig avrättas i en ödemark. Tjänstemannen blir här ett slags

"värddjur" för en institutionaliserad ondska. Det är tjänstemannen som omsätter den byråkratiska logiken i handling. Kafkas roman är ett karaktärsdömd på den österrikiska byråkratin. Idag har marknadslogikens omdöpnings av byråkratins "klienter" till "kunder" skapat en ny dimension. Kanske kan det göras till en teaterpjäs med namnet "Marknadsliknande åtgärder", där Kunden (som man kan kalla K) är en av de centrala karaktärerna, föreslår artikelförfattaren. Syftet är att skapa en organisk flexibilitet och göra myndigheterna mer serviceinriktade. Ok. Men människor blir knappast nöjda av ett avslag bara för att tjänstemannen ler brett. Sådana insikter är något som varje tjänsteman bör betänka – att den som kommer till myndigheten inte har den professionelles insikt eller överblick. Den enskilde möter ett motstånd som utanför sitt sammanhang ter sig obegripligt.

Boken påminner oss om att det inte endast finns en arbetarlitteratur utan även en tjänstemannalitteratur. TAM-Arkivs yrkes- och professionsgrupper förekommer i deckare som få har missat, i välkända barnböcker, i litterära klassiker och mycket annan litteratur som nu är bortglömd. Den nya antologin "Tjänstemannen i skönlitteraturen" är alltså en påminnelse om många läsbara verk och boken är en angenäm förströelse också. Läs den!

LEIF JACOBSSON

En valfrihetens paradox

Naturvetarna, ingenjörerna och valfrihetens samhälle: rekrytering till teknik och naturvetenskap under svensk efterkrigstid.

Daniel Lövhelm.
Nordic Academic Press och Daniel Lövhelm, 2016.

Utbildas det för få naturvetare och tekniker? Daniel Lövhelm har skrivit en bok som belyser frågans idéhistoria.

Behovet av teknik och naturvetenskap har inte alltid betonats så mycket som i samtiden. Tidigare har t.ex. humaniora haft en annan ställning. Men under efterkrigstiden har bristen på tekniker och naturvetare uppmärksammats. På 1950-talet oroades USA över rapporter om att Sovjet höll på att gå förbi när det gällde att producera naturvetare och ingenjörer. En avgörande händelse var uppskjutandet av den ryska rymdsatelliten Sputnik 1957. På 1960-talet lanserades sedan den s.k. ”humankapitalteorin”. Innebörden var att lärande och utbildning borde betraktas som ekonomiska investeringar.

Sverige anammade tidigt synen på teknik och vetenskap som väsentligt för välfärdssamhällets framåtskridande. Humanisterna behövde bli färre. De skulle styras mot mer samhällsnyt-

tiga ämnen som naturvetenskap och teknik eller mot annan, mer praktiskt inriktad, eftergymnasial utbildning. Gång på gång uppkom diskussioner om ett ”teknikglapp” – att studieplatser inom teknik och naturvetenskap gapade tomma. Samtidigt betonades valfrihetens liberala evangelium. Lövhelm beskriver hur en lösning utkristalliserades: att eleverna på olika sätt skulle övertygats om att välja de prioriterade utbildningarna av egen fri vilja.

Men under 60-talet uppkom också miljödebatten vilket skapade en skepsis mot den tekniska utvecklingen. Zoologen Birger Pejler skrev: ”De ekologiska orsakssammanhangen är av sådan karaktär att de inte låter sig klarläggas enbart med hjälp av vinkelhake och räknesticka.” Tidsandan gav uttryck för en misstänksamhet mot den traditionella ingenjörnsrollen.

Reaktionen på sådana diskussioner var att betona att det behövs teknik också för att lösa miljöproblemen. Förutom rent ekonomiska grunder tillfogades sociala argument för behovet av ingenjörer. Det handlade bl.a. om jämställdhet: när pojkarna inte kunde fylla det kraftigt expanderande antalet platser inom industrin blev flickornas bortval någonting att förstå och förklara. Teknik för flickor sågs som ett sätt att bryta traditionella könsroller.

Men det finns frågor. Lövhelm visar hur prognoser om behovet av framtida arbetskraft ofta givit upphov till självkorrigeringar. I cykler har

rekryteringspolitiken ofta upprepat sig genom att först slå larm om bristen på de eftertraktade yrkesgrupperna, i fas två innehåller den politiska satsningar för att öka antalet intresserade för att i fas tre upptäcka att ett stort antal nyutbildade individer möter en sval arbetsmarknad utan goda karriärsvillkor. Lövhelm menar att rekryteringspolitiken präglats av en historielöshet.

Lövhelms beskrivning av svensk rekryteringspolitik under efterkrigstiden är mycket insiktsfull och ger många aha-upplevelser. Men vad blir slutsatsen? Som vanligt i akademiska sammanhang lämnas läsaren med fler frågor än svar. Han vill inte förneka att behovet av ingenjörer och naturvetare har varit betydande i perioder. Gemensamt formade mål som fastslagits för samhällets bästa förutsätter i högsta grad att vi har tillgång till dessa yrkesgrupper och deras kunskaper, skriver han. Men samtidigt menar han att det kan vara problematiskt att propagera för vissa utbildningar och yrken trots att insatserna vid återkommande tillfällen visat sig bygga på osäkra underlag. Borde inte de processer som föregår beslut om ingenjörskampanjer redovisas mer öppet och problematiserande? I en tid då ordet ”valfrihet” används allt oftare borde frågor om den positiva propagandans etik åter ställas. Men inte för att frågorna enkelt låter sig besvaras – utan för att den inte gör det! Grunna på det.

LEIF JACOBSSON

DOKUMENT OM PROFESSIONSFORSKNING

Vad kan man forska om på TAM-Arkiv? På institutionen finns åtskilliga dokument som är speciellt relevanta för professionsforskare. Det handlar både om pappershandlingar och materiella föremål som exempelvis broscher, flaggor och nålar från olika medlemsförbund. Nedan visas några av dem. Åtskilliga avhandlingar, uppsatser och artiklar har

genom åren tillkommit med hjälp av institutionens material och med våra arkivariers bistånd. Ändå finns det mycket mer som ännu är outforskat. Vi hoppas att nya generationer professionsforskare (och andra) ska få glädje av vårt arkivmaterial även i framtiden.

Ålderdomshemsföreståndardräkt.
TAM-Arkivs föremålssamling.

Brev angående föreståndarinneklädnad. Föreningen
Social Omsorgs arkiv, TAM-Arkiv.

Brosch. TAM-Arkivs föremålssamling.

Vägen till TAM-Arkiv. Institutionen är belägen vid Alvik utanför Stockholm. Adressen är Grindstuvägen 48-50, Bromma.

Epigram

Kapitalets byggnader, mördarbinas kupor, honung för de få
Där tjänade han. Men i en mörk tunnel vecklade han ut sina vingar
och flög när ingen såg. Han måste leva om sitt liv.

Ur diktsamlingen: För levande och döda (1989)

Thomas Tranströmer

Poet. Psykolog. Hedersmedlem i Sveriges Psykologförbund

